

A sötétség ideje

Csejte Dezső két könyvéről

Ikerkötetben jelentek meg Csejte Dezső átfogó elemzései korunk szellemi állapotáról. A Kommentár Alapítvány sorozatában idén megjelent két könyv két, különböző perspektívát jelent. Az első, *Korszellem és emberlét* című kötet történetfilozófiai, illetve a szerző megfogalmazása szerint „léttörténeti” vizsgálódásokat tartalmaz, a második kötet – amelynek címe *Hagyomány és forradalom* – politikafilozófiai és esztétörténeti kérdéseket vizsgál. Mint minden filozófiai mű esetében, úgy itt is üzenetértékkel bír a szövegek elrendezése. A két könyvbe rendezett szövegek sorrendje arra tanít, hogy a lét megelőzi a cselekvést. Ha máshogy közelítjük meg ugyanezt az elvet, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy az emberi élet minden, meghatározott minőséggel rendelkező formája – a kulturális, politikai és a technika sokféle törvényeinek alávetett élet – mindig előfeltételezi a létet. Csejte Dezső két kötetéből az első inkább metafizikai, ontológiai és antropológiai kérdésekkel, a második pedig esztétörténettel foglalkozik. Ez egyrészt közelítést jelent, másrészt világosan jelzi, hogy a létre és az emberi mivolta irányuló alapvetőbb kérdéseknek meg kell előzniük a politikai és esztétörténeti tájékozódást. Enélkül a filozófia pusztán csapongás lenne, vagy rendeltetéséhez méltatlan módon egyedül ideológiai funkciót tölthetne be. Csejte Dezső két könyve ebben a tekintetben már a formájával és megközelítésével is tanít.

A filozófus nem a tetszetős vélekedések fórumát keresi, hanem az állásfoglalás lehetőségét. Szellemi értelemben véve azt a döntő helyzetet, amelyben a gondolkodásnak valódi tétje lehet. Sokatmondó, hogy ez a politikai-ideológiai sík elhagyásával kezdődik. Csejte a jobb- és baloldali értelmezési mezőit nem tekinti alkalmasnak egy „döntésteljes pozíció” megalkotásához. A globalizmus és a patriotizmus ellentétét már jóval érvényesebbnek tartja, mert ez a kettősség szembesít bennünket leginkább korunk sorskérdéseivel és a politikai közösség jövőjét érintő alapkérdésekkel: globalizáljuk a lázadást, vagy lokalizáljuk a hatalmat? Szembetűnő, hogy ebben az ellentétben él tovább a jobb- és baloldali gondolkodás egy-egy alapvonása. Csejte Dezső viszont még ezt a kettősséget sem tartja kellően mélynek. Iránymutatása szerint ahhoz, hogy valóban megértsük korunk szellemi állapotát, egy további ellentétre kell ráhangolnunk a gondolkodásunkat, egy olyan ellentétre, amely túlmutat a politikum és

a társadalmi élet szűken értelmezett keretein. A létfeledés és a lételemzés ellentétéről van szó. Ezek heideggeri fogalmak, amelyek lehetővé teszik, hogy – Hannah Arendt megfogalmazása szerint – ne valamire gondoljunk, hanem valamit gondoljunk. Bár kétségtelen, hogy Csejte Dezső könyve a jelenkori gondolkodás filozófiatörténeti bevezetéseként is megállja a helyét, gondolatmenete meglep bennünket állásfoglalást célzó, közvetlen és intenzív jelleggel, röviden tehát azzal, amit maga a szerző „döntésteljes” gondolkodásnak nevez.

*

Ha már döntésről van szó, ne feledjük, hogy a fogalomválasztás is döntés. A továbbiakban kifejezetten ezt vizsgáljuk, és egyes kulcsfogalmak vizsgálatán keresztül értelmezzük a könyv üzenetét. Csejte Dezső szerint az uralkodó korszellem három klasszikus filozófiai terminus segítségével határozható meg – ezek a logosz, a fűszisz és a techné. Rövid és hozzáférhető értelmezésünk szerint a logosz itt az emberi értelemre utal, a fűszisz magára a létre, vagy hagyományosabb értelemben a létezők rejtekező lényegére, a techné pedig a dolgok hatékony igazgatására, az immanencia „működtetésére”, alakítására és a természet „hasznosítására”. Más szavakkal: a logosz – értelem, a fűszisz – természet, a techné pedig (Friedrich Georg Jünger szavaival élve) „hatékony állandóság”. E fogalmak értelmezéséhez még visszatérünk, ám előbb érdemes világossá tenni, hogy milyen viszonyban áll Csejte fogalmi háromszöge a létfelejtéssel. Úgy tűnik, a létfelejtés pontosan e fogalmak segítségével szemléltethető a legjobban. Így a létfelejtés megfelel annak a folyamatnak, amelynek keretében az emberi értelem (logosz) a lét és a lényeg (fűszisz) felől fokozatosan a dolgok kiaknázása és technikai uralása felé fordul. Továbbcsúsztva ezt az értelmezést, kijelenthetjük, hogy a létfelejtés (fűszisz-felejtés) nem más, mint technológia, vagyis a logosz és a techné összekapcsolódása és szövetsége a lét, illetőleg a természet (fűszisz) leigázására.

Ez a modernség értelmezése és kritikája is egyben. Az immanencia, amely a modern gondolkodás egyik kulcsfogalma, a fenti, leszűkített értelemben vett logosz és techné kondomíniumaként fogható fel. A lehető legszélesebb, léttörténeti horizonton szemlélt világállapot,

amely az elemzés középpontjában helyezkedik el, egyedül minden fennálló valóság techno-logikus leigázása nyomán jöhetett létre. Ilyen leigázott valóság lehet egy nép, egy háztartás, egy ökoszisztéma, illetve egy művészi alkotás, amennyiben ezeknek a fennálló valóságoknak csak a kiaknázható és manipulálható aspektusait vesszük tekintetbe. De ilyen kettős, techno-logikus hódoltsági területként határozható meg az emberi természet is, amennyiben lényegét és rendeltetését teljes mértékben alávetjük a tárgyak, termékek és önnön lényegüktől folyamatosan elvont dolgok egyetemes igazgatásának. Az a benyomásunk, hogy Csejtei Dezső a logosz és a techné egységfrontját egyenlőtlen felek szövetségeként írja le, amelyben bármilyen közös győzelem mindig a techné birodalmát gyarapítja, és csak még erősebb függésbe hozza a logoszt. Ha továbbgondoljuk ezt a léttörténeti modellt, akkor óhatatlanul felmerül bennünk a kérdés, miért ne alakulhatna másképp a „front”, és miért ne szerveződhetnének másképp a „szövetségi rendszerek”? Csejtei szerint a korszellem valódi alternatívája az lenne, ha az archaikus gondolkodásban és költői bölcsességben lappangó lehetőség felébresztésével a logosz a techné helyett mégis inkább a fűszisz védelmében szállna síkra. Ezt, vagyis a lét védelmét a szerző az ellenforradalmi gondolkodás összetéveszthetetlen alapvonásának tartja.

A logosz-techné-fűszisz fogalmi háromszög lehetővé teszi, hogy a nyilvánosságot meghatározó vitákra jellemző problématudatnál sokkal mélyebben is átgondoljuk korunk szellemi állapotát. Ugyanakkor az elmélyülés jegyében tudatosítanunk kell azt is, hogy korlátokat és problémákat is teremtünk azzal, ha e háromszögon keresztül nézzük a világot. Szerencsére Csejtei Dezső semmi kétséget nem hagy afelől, hogy milyen értelmet tulajdonít az egyes fogalmaknak. Világossá teszi, hogy értelmezése szerint a logosz a szűk értelemben vett emberi értelmet fejezi ki, tehát nem egészen azt, amit a XVIII. századi filozófusok „természetes emberi értelemnek” hívtak, és még kevésbé a kereszténység teremtő logoszát, illetve a megtestesült Logoszt. Ez a logoszértelmezés bizonyos távolságot, majdhogynem ellentétet feltételez a logosz és a természet között, ami egyértelműen modern gondolat, Heidegger szerint teljesen idegen a görög észjárástól. Ugyanakkor félreértenénk Csejtei mondanivalóját, ha ezt valamiféle programként értelmeznénk, mert itt valójában diagnózisról van szó. A logosz és a fűszisz ilyen éles megkülönböztetése és szembeállítás a szerző szerint sem szükségszerű, tehát azzal, hogy szóba hozza ezt az összefüggést, pusztán a modern gondolkodás egyik alapvonására világít rá.

Megjegyzendő, hogy a logosz és a fűszisz fogalma körül ma számos gondolatkörben gyülekeznek az ellentmondások. Erőteljes offenzíva zajlik a keresztények (és a sztoikusok)

sok) univerzális logoszfelfogásával szemben. A támadást újpogányok, nihilisták és különféle antiuniverzalisták (relativisták és nominalisták) vezetik, akiket a posztmodern polimitikusság jelszava lelkesít. Felfogásuk szerint napjainkban a mítosz és a logosz harca zajlik, ami a nyugati gondolkodás két, ellentétes princípiumának vagy gondolkodásmódjának végső összecsapását jelenti. Épp csak az a probléma ezzel a látomással vagy inkább filozófiai hallucinációval, hogy a mítosz és a logosz között semmiféle lényegi ellentét nincs. A polimitikus gondolkodás lelkes hívei saját magukkal kerülnek ellentmondásba, amikor hadat üzennek a logosznak. Ők, akik éppen Hérakleitosz titokzatos és „irracionális” mondatait szeretik ízlelgetni, és meglehetősen vulgáris módon épp a sztoicizmussal azonosítják a római erényeket, minden további nélkül elvetik az isteni logoszt, és lankadatlan hévvel, szüntelenül átkozzák a valóság egységének princípiumát. Csak elképzelni tudjuk, hogy Hérakleitosz vagy a polimitikusok által ugyancsak rajongással övezett sztoikusok hogyan ítélnék meg ezt a beállítottságot. Nem is beszélve az egyházatyákról, akiket a mai újpogányok és heroikus nihilisták elvből nem olvasnak. Felmérhetetlen szellemi energiák mennek veszendőbe egy nyilvánvalóan téves ellentét miatt. Hasonlóan hamis a fűszisz és az oikonomia szembeállítása is, amelyre szintén a modern gondolkodás torzulásai adnak lehetőséget. Arisztotelész azt írja (De Caelo, I. 4.), hogy Isten és a természet nem teremt semmit, aminek ne lenne haszna. Újabb intés, hogy súlyos tévedések is származhatnak a modernitás elleni lázadás naiv lelkesedéséből.

Hogyan vélekedjünk mindennek tükrében a logosz és a fűszisz szembenállásáról? Ezt az „ellentétet” csak akkor fogadhatjuk el, ha a logoszt az emberi racionalitás szinonimájaként értelmezzük. Ám fontos, hogy ne csináljunk programot a diagnózisból. Talán a leghatározottabban Ludwig Klages állította szembe egymással a logocentrikus tudományos gondolkodást az életközpontról, biocentrikus gondolkodással (Der Geist als Widersacher der Seele, 1929–32). Ebben a szembeállításban megbúvik a logosz és a fűszisz „ellentéte”. És éppen itt kell a leginkább kritikusnak lennünk. Ahogy a mítosz és a logosz szembeállítása, vagy a természet és az ökonomia szembeállítása tévútra vezet, úgy a logosz és a fűszisz között húzóódó frontvonalat sem szabad legitim határvonallá nyilvánítani. Ebben a kérdésben nem Klages, nem Heidegger, és nem is a posztmodernek mondják ki az utolsó szót. Feladatunk továbbra is az, hogy megpróbáljuk elmélyíteni és értelmezni a nyugati filozófiai hagyomány e kulcsfogalmait. A *Korszellem és emberlét* című kötet nagyszerű kiindulópontot nyújt ehhez.

Válságértelmezésről lévén szó, korunk szellemi állapotának elemzését olvasva óhatatlanul eszünkbe ötlik két, jellemző intellektuális magatartás. Az egyik azoké a jóra való és tiszteletre méltó polgároké, akik a XX. század minden kegyetlen tanulsága ellenére továbbra is azt hiszik, hogy mindent meg lehet beszélni. Ők azt szokták kérdezni, „milyen válasz adható korunk szellemi válságára”, de valójában mégsem a választ keresik, csak a válságról szóló kedélyes párbeszédet akarják fenntartani lehetőleg az idők végezetéig. A másik jellemző magatartás, amellyel egyre több helyen találkozunk, az a megrögzött eszkepizmus, amelynek jegyében azt kérdezik, „van-e a kiút korunk válságából”? Ez a kérdés nyilvánvalóan őszintébb, mint az első, mert akit a „kiút” foglalkoztat, az feltehetően tényleg menekülni akar. E két intellektuális magatartással szemben mutatkozik meg Csejtei Dezső gondolkodásának egyedülálló komolysága. Nem kiutakat keres, és abban sem hisz, hogy a „polgári” válságtudat ömlengéseivel le lehetne fegyverezni a korszellemet. Válasz helyett inkább szellemi és egzisztenciális állásfoglalásra buzdít. A kiút keresése helyett mindenekelőtt a sötétség mélyére akar vezetni bennünket. És éppen ez a két szó jellemzi a legjobban a látásmódját: sötétség és mélység. Csejtei ugyanis a reménytelenség módszertanát követi, és ebből a szemzőből tárja fel korunk legsúlyosabb szellemi kérdéseit.

„Megragadom az alkalmat – írja –, hogy olyan elképzeléseket vázoljak filozófusként, amelyekkel egy politikusnak soha nem lenne szabad előállnia. Úgy látom ugyanis, hogy a jelenlegi világállapotból nincs kiút.” Ez a kilátástalanság szinte törvényszerűen egzisztenciálfilozófiához vezet, így a kiúttalanság benyomása együtt jár a tágasság érzésével. Az emberi állapot behatároltságát a végtelennel szemben érezzük át. Valahogy úgy, ahogy az a halálraítélt, aki már minden kötelességét leróta a történelemmel szemben, s most egymagában áll cellája közepén. Arthur Koestler regényében Rubasov elvtárs, a forradalomhoz végsőig hűséges kommunista pártember kerül ilyen helyzetbe, miután már eldöntötte, hogy levonja az elveiből következő végső logikai következtetést, végérvényesen megtagadja saját kispolgári lelkiismeretét és egzisztenciáját, és bünyösnek vallja magát az ellene felhozott összes vádpontban. Miért jut erre a döntésre? Még egyszer, utoljára hitet akar tenni az értelem és a történelem egysége mellett – ezért fogadja el fenntartások nélkül a halálos íté-

letet. Ám itt kezdődik egy újabb utazás, utazás a cella végtelen sötétjébe.

Miután Rubasovot visszaviszik a cellájába, itt tör rá az „óceáni érzés”, itt kezdik kísértetni a mindeddig elfojtott és szőnyeg alá söpört metafizikai kérdések, amelyekről eddig tudatosan elfordult, hogy a társadalmi lét totalitásából, a mindenható történelem és a szükségszerűség gondolatából merítsen erőt. Itt, a cella csendjében, tehát a politikai halál és a fizikai halál közötti senkiföldjén a régi elvtársból lényegében egzisztencialista lesz. Tudja jól, hogy „az óceáni érzés” az ellenforradalmi lelkülethez tartozik, nem is győz szégyenkezni gondolatain, miközben fel-alá járkál a sötétülő cellában. Amikor felteszi magának a kérdést: miért is halsz meg tulajdonképpen? – nem tud válaszolni, helyette újabb, minden korábbi bizonyosságot leromboló kérdések törnek rá. „Ki tudja, talán nem való az emberiségnek ballaszt nélkül hajózni. A tiszta ész pedig magában meglehet, rossz iránytű, amely ha csak erre hagyatkozik a hajós, olyan tekervényes utakra csalja, hogy a cél végül is elvész előle a ködben. Meglehet, most a nagy sötétség ideje jött el.”

Ez a nagy sötétség borul arra a cellára is, amelybe a nyugati filozófia került a XX. században. Miután a végsőkéig kitartott az értelem és a történelem egysége mellett, és kötelességtudóan feláldozta magát a „pártért”, most rátörnek a régi metafizikai kérdések. A filozófus idealistából, történelmi materialistából, ideológusból és forradalmárból most egyszerű fogollyá válik. Így akárcsak Rubasovra, a bölcselőre is rátörnek az egzisztenciálfilozófia és a metafizika kérdései. Carl Schmitt ilyen lelkiállapotban írta azt, hogy „polgári értelemben halott vagyok”, és hogy „de egzisztencializálok magamat” (miközben gondolkodása továbbra is félreérthetetlenül magán hordozta az egzisztenciálfilozófia vonásait). Meglehet, most a nagy sötétség ideje jött el – Csejtei is hasonlóan értékeli korunk szellemi állapotát. De nem kell, hogy az effajta megfogalmazások elriasszanak bennünket a nagy kérdésektől. A *Kommentár Könyvek* című sorozatban megjelent fekete ikerkötet abban segít, hogy bátran szembenézzünk saját kortársiasságunkkal. Csejtei megfogalmazása szerint: „ahelyett, hogy valamilyen furfangos metodikával elleplezni próbálnánk, hogy részei-részesei vagyunk korunknak, inkább határozottan vállaljuk fel azt kezdettől fogva, és erős egzisztenciális döntést hozva jelöljük ki saját pozíciónkat”.